Peer Reviewed Journal
ISSN 2319-8648

Impact Factor (SJIF)
Impact Factor - 7.139

Current Global Reviewer

International Peer Reviewed Refereed Research Journal Registered & Recognized
Higher Education For All Subjects & All Languages

Changing Religious Movements in Pre-Medieval Indian History

17-18 January 2020 Special Issue - 101 Vol. II

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editors
Dr. B. G. Gaikwad
Principal
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor
Dr. Balasaheb Shankarrao Kshirsagar
Head, Department of History
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor
Dr. Sandeep G. Londhe
Department of History
Shivaji College, Hingoli (MS)

प्रा.डॉ.कोंडेकर आर.एस. 50

20. अजिंठा, वेरूळ लेणी स्थापत्यावर धार्मिक प्रभाव
प्रा. राजश्री गुणाजीराव भोपाळे 53

21. धार्मिक चळवळीतील नाथ संप्रदायाची भुमिका
पवार दत्तात्रय विलास 55

22. धार्मिक चळवळीतील पंडिता रमाबाई यांचे स्त्रियांविषयक कार्य
डॉ.संजीवनी चंद्रशेखर बारहाते 57

23. पूर्व मध्ययुगीन जैन परंपरेतील ब्रम्हशांती यक्ष
प्रा.डॉ.प्रकाश महाजन 59

24. सामरस्य महासागर – वारकरी संप्रदाय
प्रा.डॉ.श्रीहरी रंगनाथराव पितळे 62

25. "पूर्व मध्ययुगीन काळातील धार्मिक चळवळींचा आधुनिक कालखंडावर पडलेला प्रभाव :
विशेष संदर्भ :- कॉ.विठ्ठलराव नाईक"
डॉ. बी.एस.क्षिरसागर , प्रा. इंगळे एम. एम. 65

26. पुर्वमध्ययुगीन धार्मिक इंद्रध्वजोत्सव : ऐतिहासिक चिंतन
प्रा.डॉ.माधवी गोपीनाथ महाके 68

27. "वारकरी चळचळ आणि संत ज्ञानेश्वराचे साहित्य : एक प्रबोधन"
प्रा. कोकाटे केशव विठ्ठल 71

28. "कापालिक - एक तंत्र संप्रदाय"
खराटे गजानन यशवंतराव 73

29. धार्मिक चळवळ आणि राजकीय व्यवस्था
प्रा.वाघमारे के.एच. 76

30. [illegible] जोशींच्या राक्षसी महत्वाकांक्षा व रणदुंदुभी या नाटकांच्या माध्यमातुन केलेल्या समाज
[illegible] ऐतिहासिक अध्ययन.
[illegible] [illegible]

31. [illegible]
[illegible] [illegible]

32. [illegible]
[illegible] [illegible]

33. [illegible]
[illegible] 88

34. [illegible]
[illegible] 90

35. [illegible]
प्रा. डॉ. [illegible] 93

36. शिख धर्माचा उदय: एक ऐतिहासिक [illegible]
प्रा.लखविन्दर कौर [illegible] 96

37. महाराष्ट्रातील संत चळवळींचे राजकीय [illegible]
प्रा.डॉ. एस. यु. दाल्ने 98

38. वारकरी संप्रदायाचे मराठवाड्यातील सामाजिक योगदान : एक अध्ययन

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal | ISSN- 2319-8648
Impact Factor - (SJIF) – 7. 139 | Special Issue - 101 ,Vol. II | Jan. 2020 | Peer Reviewerd

"पुर्व मध्ययुगीन काळातील धार्मिक चळवळीचा आधुनिक कालखंडावर पडलेला प्रभाव : विशेष संदर्भ :- कॉ.विठ्ठलराव नाईक"

डॉ. बी.एस.क्षिरसागर
इतिहास विभाग प्रमुख
शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली

प्रा. इंगळे एम. एम.
इतिहास विभाग

प्रस्तावना :-

प्राचीन भारताच्या इतिहासात सामाजिक व धार्मिक [illegible] शतकात तथागत गौतम बुध्द वर्धमान महाविर. चार्वाक [illegible] धार्मिक चळवळीचा प्रारंभ झालेला दिसुन येतो.[1] मध्ययुगीन भारताच्या इतिहासामध्ये पुर्व [illegible] अभ्यासाच्या दृष्टीने पाडले जातात. हयाच काळात मोठया प्रमाणात धार्मिक चळवळीचा उदय [illegible] संत परंपरा, भक्ती चळवळ व इतर वेगवेगळ्या धार्मिक चळवळीच्या माध्यमातुन लोकामध्ये [illegible] झाली. साहजिकच प्राचिन धार्मिक चळवळीचा प्रभाव मध्ययुगीन धार्मिक चळवळी वर झालेला [illegible]

मध्ययुगीन धार्मिक चळवळीचा उद्देश / हेतु.

१. एकेश्वर वाद २) धार्मिक सहिष्णुता [illegible] करणे.
४) धार्मिक रुढी, परंपरा व अंधश्रध्देल [illegible] करणे.

[illegible] धार्मिक चळवळीचा प्रभाव आधुनिक कालखंडावर पडलेला स्पष्ट दिसुन येतो. [illegible] चळवळी भारतात झाल्या. हयाच चळवळीचा प्रभाव कॉ.विठ्ठलराव नाईक [illegible] स्वातंत्र्यउत्तोर काळातील धार्मिक चळवळीच्या माध्यमातुन [illegible] परभणी जिल्हा व त्याच्या सिमावर्ती भाग होय. आताचा [illegible]

जिवन परिचय

[illegible] कळमनुरी तालुक्यातील चिंचोर्डी या गावी झाला. वडिलाचे नाव [illegible] तीन भाऊ व एक बहिण असा चार भावंडांमध्ये [illegible] प्राथमिक शिक्षण व वाल्यपण [illegible] ता.कळमनुरी [illegible] (उमरखेड) [illegible] विठ्ठलरावांनी [illegible] मराठवाडा मुक्ती [illegible] कॅम्प' येथे कॅम्पटन प्रमुख [illegible] केंद्रांवर हल्ले चढविले. स्वकीय [illegible] या सशस्त्र क्रांतीचे नेतृत्व करणाऱ्या पैकी कॉ.विठ्ठलराव नाईक [illegible]

स्वातंत्रउत्तोर काळात ही कॉ.विठ्ठलराव नाईक [illegible] कळमनुरी मतदार संघातील जनतेने इ.स.१९६७-७२, १९७२-७८, १९७८-१९८०, [illegible] कॉ.विठ्ठलराव नाईक यांच्यावर महत्वपुर्ण शिवाजी महाराज, डॉ.आंबेडकर, महात्मा गांधी व [illegible] धार्मिक चळवळीचा प्रभाव होता.जिवनाच्या शेवटपर्यंत त्यांनी सामाजिक व धार्मिक चळवळीच्या [illegible]

विठ्ठलरावाचा विवाह व अस्पृश्यतेची होळी

मराठवाडा मुक्ती संग्रामता विठ्ठलराव नाईक पुर्ण सक्रिय असल्यामुळे त्याची [illegible] नेत्रा खालील नैतिक म्हणजे मानसे मान्या अशी विठ्ठलरावांची ख्याती होती. त्याच्या सहकाऱ्यांनी व नातेवाईकांनी [illegible] विवाहाचा योग जुळुन येत नसे शेवटी प्रयत्नांनी त्यांच्या सहकाऱ्यानी गणपतराव लेकुळे जामगव्हाण, संभाराव नाईक [illegible] भुतनर सावंगी इत्यादी नातेवाईकांनी कोळसा येथील आताचा जि.हिंगोली तालुका सेनगाव होय. गोविंदराव बेंगाळ यांची [illegible] रुख्मिनी हिच्याशी सोयरीक झाली. व रितीरिवाजाप्रमाणे विठ्ठलरावाचे लग्न वयाच्या ३५ व्या वर्षी म्हणजे इ.स.१९५६ या वर्षी पार पडले.[6]

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal | ISSN- 2319-8648
Impact Factor - (SJIF) – 7. 139 | Special Issue - 101 ,Vol. II | Jan. 2020 | Peer Reviewerd

१९५६ चा काळ म्हणजे महाराष्ट्रात व देशात मोठ्या प्रमाणात जातियता, अस्पृश्यता व पारंपारीक रूढी होत्या. विठ्ठलराव नाईक चळवळीमध्ये सक्रिय असल्यामुळे वेगवेगळया समाजातील लोकांशी त्यांच्या घनिष्ठ संबंध होता. त्यांच्या विवाहाला ८०% लोक दलित समाजातील होते. म्हणजेच बौध्द, मांग, चंभार, तेली, तांबोळी व आदिवासी, मराठा इत्यादी तर २०% लोक त्यांच्या समाजातील होते. लग्न विधीला यात्रेचे स्वरूप आले होते. हाटक समाजामधुनच विठ्ठलराव नाईक होते. त्यांना ही नाईक ही पदवी होती. समाजामध्ये पाटील म्हणुन समजत होते हा हो समजत स्वतंत्र्यला तत्कालीन काळात स्वतःला ज्यष्ठ समाज होता. त्याच्या नातेवाईकांना दलित समाजातील लोका मोठया प्रमाणात आलेला पाहुन असंतोष निर्माण झाला.

लग्न विधी पार पाडल्यानंतर जेवणासाठी पत्नी बसल्या परंतू नातेवाईकांनी दलित समाजातील लोकांना सोबत पंक्तीत बसविण्यास नकार दिला. कारण तत्कालीन काळात दलित म्हणुन जनतेला लोकांना सोबत पंक्तीत बसवित नसत त्यांच्या स्वतंत्र पंक्ती असत. परंतु विठ्ठलराव नाईकांवर सर्व समाजातील लोकांना एकत्र पंक्तीत बसविले. गावातील प्रस्थापित लोकांनी नाकं मुरडली.

१९५६ च्या काळात हिंगोली जिल्हयातील तालुका सेनगावातील कोळसा हया खेडेगावात सर्व जाति धर्मातील लोकांना एकत्र बसवुन अस्पृश्यता नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला. हे विशेष उल्लेखनिय होय. जेवन झाल्यानंतर पंक्ती उठल्यावर गावातील प्रतिगामी लोकांनी पतरवाळया उलचण्यास विरोध केला. हे विठ्ठलरावांना समजात स्वतः विठ्ठलराव पतरवाळया उचलु लागले. व प्रतिगामी लोकांना उद्देशुन म्हणत ते ही माणसेच आहेत. हा कुठला मानवतावाद आहे. तेंव्हा त्यांच्या सर्व सहकारी पतरवाळया उचलल्या त्यांच्या लग्नात मोठा धार्मिक वाद झाला होता. परंतू त्यांच्या सहकाऱ्यांनी सैनिकांची भूमिका पार पाडली व लग्नविधी संपन्न झाला. विठ्ठलराव नाईक यांच्यावर मध्यकाळातील सुफी संप्रदाय व भक्ती चळवळीचा प्रभाव होता हे स्पष्ट होते. खऱ्या अर्थाने विठ्ठलरावांनी त्याच्या लग्नात अस्पृश्यतेची होळी केली.[3]

माळधामणी गावातील धार्मिक तनावाच्या स्थितीवर विठ्ठलरावांनी मात केली.

माळधामणी हे गाव ता.जि.हिंगोली मधिल असुन गावामध्ये दर्शनी स्थळी मारोतीचे मोठे मंदिर आहे. तत्कालीन परिस्थत अस्पृश्यांना मंदिरात प्रवेश नव्हता. इ.स.१९८५ मध्ये गावातील सामाजिक चळवळीतील तरूण मारोतराव मोतीराव इंगळे हयांनी मंदिरात प्रवेश केला व देवाचे दर्शन घेतले. वेळ दुपार ४ ची होती. गावातील काही लोकांनी हे दृश्य पाहिले. तेव्हा काहीही म्हटले नाही. परंतु सायंकाळी गावातील प्रतिगामी लोकांनी [illegible] प्रयत्न केला. परंतु बौध्द समाजातील लोकांनी व समाजातील [illegible] गाइल्या. प्रचंड [illegible] नाईक [illegible] दोन्हीही समाजातील [illegible] सर्व माणस हे समान आहेत. [illegible] गावातील प्रतिगामी लोक शांत झाले. १९८५ [illegible] अस्पृश्यांना मंदिर प्रवेश बंद होता. आजही २१ व्या शतकात सुध्दा असे अनेक उदाहरण पेपरमध्ये वाचायला मिळतात. तेंव्हा विठ्ठलरावांनी माळधामणी गावातील जे काही धार्मिक तेढ निर्माण झाले होते. ते मिटवला व मोठा अनर्थ टाळला. विठ्ठलरावाच्या हया कार्यामुळे माळधामणी गावातील मारोतीचे मंदिर सर्वांसाठी खुल्ले आहे. खऱ्या अर्थाने विठ्ठलरावांनी हया कार्यातुन लोकांमध्ये धार्मिक सहिष्णुतेची भावना निर्माण केली हे स्पष्ट होते.

सारांश :-

प्राचीन भारताच्या इतिहासात इ.स.पुर्व ६ व्या शतकात धार्मिक चळवळीच्या माध्यमातुन बौध्द धर्मांचा उदय, जैन धर्मांचा उदय व चार्वाक इत्यादींचा माध्यमातुन फार मोठा धार्मिक परितर्वन झाले. धार्मिक चळवळीचा प्रभाव मध्ययुगात दिसुन येतो. सुफी संप्रदाय, संत परंपरा व चळवळी इत्यादी धार्मिक चळवळी निर्माण झाल्या मध्ययुगीन धार्मिक चळवळींचा प्रभाव आधुनिक काळात स्पष्ट दिसुन आला. म्हणुन १९ वे शतक हे सामाजिक व धार्मिक सुधारणा चळवळीचे युग म्हणुन ओळखले जाते.

हयात धार्मिक चळवळीने कॉ.विठ्ठलराव नाईक प्रभावीत झाले. स्वातंत्र्यउत्तोर काळातील इ.स. १९५६ मध्ये त्यांचा विवाहाच्या वेळेस धार्मिक तणाव निर्माण झाला होता. तेव्हा त्यांनी प्रत्यक्ष कृतीच्या मार्गातुन सर्व जातिच्या लोकांना एकत्र पंक्तीत जेवायला बसविले. विशेष दलित वर्गातील संख्या मोठया प्रमाणात उपस्थित होती. हे विठ्ठलरावांचे अस्पृश्यता निवारण्याचे फार मोठे कार्य होते. तसेच माळधामणी या गावातील इ.स.१९८५ मध्ये दलित तरुणाने मारोती मंदिरात प्रवेश केला व दर्शन घेतले त्यामुळे मोठा धार्मिक वाद निर्माण झाला होता. तेव्हा विठ्ठलरावांनी हा धार्मिक वाद मिटविला व धार्मिक सलोख्य घडुन आणले. १९ व्या शतकातील भारतातील अनेक समाज सुधारका प्रमाणे विठ्ठलराव नाईक यांचे कार्य हिंगोली जिल्हयात अग्रनी होते.

निष्कर्ष :-

१. कॉ.विठ्ठलराव नाईक यांनी धार्मिक चळवळीच्या माध्यमातुन जातीय व्यवस्थेला विरोध केला.
२. लोकांमध्ये धार्मिक सहिष्णुतेची भावना निर्माण झाली.
३. अस्पृश्यतेला विरोध केला.
४. लोकांमध्ये एकराष्ट्रीत्वाची भावना उदिगत केली.
५. धार्मिक रूढी परंपरा व अंधश्रध्दा नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला.

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal | ISSN- 2319-8648
Impact Factor : SJIF – 7.139 | Special Issue - 101 ,Vol. II | Jan. 2020 | Peer Reviewerd

[illegible] -

[illegible] चन्दर का इतिहास.नॅशनल पब्लिकेशन हाऊस
[illegible] पृष्ठ-७४
[illegible] राजनितीक समाज और संस्कृती. ओरियंन्ट लाँथमैन प्रा.लि. असफ अली. रोड नवी दिल्ली.१८२
[illegible] भारत. के. सागर पृष्ठ-५१९
[illegible] शाहिर कोंढुरकर रची पोवाडा. विठ्ठलराव नाईक यांच्या जन्माचा इतिहास पृष्ठ-२९
[illegible] इंगोले रा.वारंगा (मसाई) ता.कळमनुरी जि.हिंगोली.
[illegible] इंगोले रा.वारंगा (मसाई) ता.कळमनुरी जि.हिंगोली.
[illegible] नागोराव मोतीराम इंगळे

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI